

3. Konsolidering i skyggen af muren: 1960'erne

Det i sin yderste konsekvens næppe tænkelige skete i de tidlige morgentimer den 13. august 1961. Klokken to fik Vestberlins politi de første meldinger om afspærring af byens østdel. Forbipasserende og beboere tæt ved sektorgrænsen havde observeret, hvorledes ingeniørenheder under beskyttelse af svært bevæbnet folkepoliti og soldater fra den Nationale Folkehær (*Nationale Volksarmee*, NVA) begyndte at afspærre gaderne til vestsektorerne med pigtråd og spanske ryttere. Et kvarter senere rev larmen fra tryklufthammere beboerne på *Friedrich-Ebert-Straße* ud af deres søvn. SED-virksomhedskampgrupper* byggede barrikader af asfaltstykker og brosten. Fra klokken to var S- og U-banetrafikken i Berlins østdel indstillet. Klokken halv tre blev Vestberlins politi sat i alarmberedskab. En time senere rullede kampvogne gennem byens østdel. De tog opstilling på centrale steder, på Unter den Linden, ved Alexanderplatz og ved Oberbaumbrücke. Blokeringsringen omkring Vestberlin blev stadig tættere. Klokken 4.45 var 45 af de 60 overgange til vestsektorerne afspærret. En time senere var alle forbindelser afbrudt. Endnu lykkedes det enkelte flygtninge at gennembyrde grænseafspærringerne på uoverskuelige steder. Nogle svømmede resolut over kanaler og vandløb. Ud på morgenstunden strømmede berlinerne i tusindtal bestyrtede hen til den i mellemtiden hermetisk lukkede grænse, hvor

* Virksomhedskampgrupper (*Betriebskampfgruppen*) – fra 1959 officielt *Kampfgruppen der Arbeiterklasse* – var paramilitære styrker ved siden af NVA og indenrigsministeriets paramilitære styrker. Kampgruppernes opgave var oprindeligt kamp mod sabotører og øvrige ”fjender af socialismen” inden for DDR og især den bevæbnede sikring af virksomheder. Kampgruppernes største indsats blev grænsebevogtningen under bygningen af Berlin-muren. Tjenesten i kampgrupperne var frivillig og fritidsbaseret. O. a.

de, adskilt af pigtråd og sværtbevæbnet folkepoliti, stod hjælpeløse over for hinanden. I de følgende dage erstattede byggehold de provisoriske spærringer med en fast mur. Berlin – og dermed DDR, hvis grænse til Vesttyskland allerede siden halvtredserne kun måtte passeres med officiel tilladelse – var lukket af, og Tysklands spaltning var nu også blevet fuldført ”arkitektonisk”. Indtil da havde 500.000 berlinere dagligt trodset den statslige deling og passeret grænsen mellem sektorerne i begge retninger, 50.000 østberlinere havde arbejdet i byens vestdel, og 12.000 fra vest i østdelen. I de følgende uger blev beboere i huse, der lå umiddelbart op til vestsektorerne tvangsflyttet, en del af husene blev bortsprængt, og hundreder af vinduer muret til.

Vestmagterne reagerede tilbageholdent. De væsentligste punkter i den amerikanske Berlin-politik, der var blevet formuleret af præsident John F. Kennedy den 25. juli, - tilstedeværelsen af vestlige tropper og uhindret adgang til Berlin – var ikke blevet antastet af begivenhederne den 13. august.

For at imødegå de vedvarende flugtforsøg, lod DDR's parti- og statsledelse grænseanlæggene udbygge til en dødelig barriere. I DDR's officielle sprogbrug hed grænsebefæstelsen ”antifascistisk beskyttelsesvold”. En beskyttelsesvold, der ikke var rettet udad, men indad. Elleve dage efter lukningen døde den første flygtning i en kugleregn fra grænsebevogtningen. I alt tolv yderligere flygtninge led den samme skæbne i løbet af det følgende år. Den 17. august 1962 skød DDR-grænsesoldater den 18-årige bygningsarbejder Peter Fechter under dennes flugtforsøg i nærheden af grænseovergangen Checkpoint Charlie. Den hårdtsårede unge mand lå en time i dødsstriben. Hverken Vestberlins politi eller det tilstedeværende vestallierede militær vovede at gribe ind. Da de østberlinske grænsevogtere endelig bjergede Fechter, var han forblødt.

Næsten syvhundrede mennesker skulle frem til murens fald blive dræbt langs grænsen.

Berlin-muren august 1961: Pigtråden, der blev udlagt 13. august, erstattes af midlertidige, lave betonblokke. [16]

Bygningen af muren udgjorde en dybtgribende forandring i DDR's historie. Tvunget til at forblive i DDR måtte folk mere end nogensinde affinde sig med systemet.

I månederne efter bygningen af muren var det først og fremmest dogmatikernes og ”ethundredeoghalvtredsprocent”-folkernes øjeblik. Nu mente man at kunne rydde ud i ”driverterne” i virksomhederne, i ”kværunterne” og i ”statsfjenderne”. Hensyntagen forekom unødvendig; folk var tvunget til at blive. Den 13. august 1961 havde SED-ledelsen parallelt med lukningen af vestgrænsen udløst ”en intern mobilisering af partiet og dets masseorganisationer”, der ”for en kort tid havde karakter af en forberedelse til borgerkrig.”³⁷ Endnu samme dag befalede Horst Schumann, førstesekretær i den Fri Tyske Ungdom, i en ”kampordre til FDJ's regionale organisationer for de kommende dage”, ”omgående at indlede foranstaltninger til opbygning af ordensgrupper, der som hjælpere og under ledelse af folkepolitiet især i byerne skal medvirke til at sikre, at provokatører og tåber hverken i

biografer eller andre steder ustraffet kan drive deres uvæsen. [...] Med provokatører skal der ikke diskuteres. De skal først have tæsk og derefter overgives til de statslige organer.”³⁸

Unge, der ytrede sig kritisk om DDR, blev i et vist omfang regulært terroriseret. Mange steder blæste FDJ- og SED-funktionærer beredvilligheden til at efterkomme den hvervekampagne for frivillig indtræden i den Nationale Folkehær, som FDJ havde indledt den 16. august under parolen ”Fædrelandet kalder! Beskyt den socialistiske republik”, op til at være den afgørende prøve på individuel systemkonformitet. Således meldte eksempelvis FDJ-kredsledelsen i Plauen-Stadt til organisationens regionale ledelse, at en ung mand havde truet en FDJ-funktionær med tæsk og sagt til ham: ”Jeg lader mig ikke hverve til hæren af dig. Lær du for en gangs skyld at arbejde rigtigt.” Derpå var han blevet afskediget øjeblikkeligt. Da den unge mands mor, der selv var medlem af SED, advarede: ”Hvis min dreng skal i hæren, så tager vi gift”, blev Ministeriet for Statssikkerhed (*Ministerium für Staatssicherheit*, MfS) informeret. I Zwickau-kredsen råbte en enogtyveårig ung mand under FDJ-appellen, at han ville ”hellere være fascisternes slave end at blive lemlæstet i en krig”. Som ”foranstaltninger” anførte FDJ-kredsledelsen kort: ”Sagen blev overgivet til MfS. Eksklusion af organisationen blev besluttet i medlemsforsamlingen og optagelsen til studiet trukket tilbage.”

Med sådanne repressalier kunne ungdomsorganisationen hurtigt fremvise resultater: To dage efter, at kaldet ”til fanen” var blevet annonceret under morgenappellen i FDJ, marcherede 1.235 blåskjorter fra Region Erfurt, der skulle danne det første FDJ-regiment, gennem regionhovedstadens gader.*

DDR’s ”frigørelse fra forstyrrelser” skabte besynderli-

* Ved oprettelsen i 1956 var *Nationale Volksarmee* baseret på frivillighed – i modsætning til Forbundsrepublikkens *Bundeswehr*, hvad der blev udnyttet propagandamæssigt. Det var imidlertid vanskeligt at opnå den tilstræbte rekruttering, og i 1962 indførte DDR værnepligt. O.a.

Berlin-muren efteråret 1961: Muren har fået permanent karakter med pigtråd på toppen. Berlinererne må vænne sig til adskillelsen; en vestberliner vinker til familie eller bekendte på den østlige side af muren. [17]

ge fænomener. FDJ-patruljer klatrede under sloganet ”lyn kontra NATO-sendere” op på hustagene og drejede radio- og fjernsynsantenner, der var rettet mod vesten, ”mod fredens og socialismens sendere”. Den der på arbejdet eller andet steds fordømte bygningen af muren og omtalte den som statens konkurserklæring, og det var ikke så få den sommer, måtte ikke sjældent regne med at blive draget korporligt til ansvar af ophidsede partiaktivister. Pressen oppiskede af alle kræfter den ophedede stemning yderligere: ”Vær så venlig at træde frem, hvis I ønsker at danse”, hånede *Leipziger SED-Zeitung* dengang og berettede om en arbejder, der som følge af sin kritik af bygningen af Berlin-muren var blevet pryglet i en sådan grad, at han var moden til en sygehusindlæggelse. ”Han dansede fra næve til næve, først kunne han stadig gå, så måtte han køres i bil, men med sikker ledsagelse.”³⁹ Antallet af domme for politiske forseelser mangedobledes i andet halvår af 1961 i forhold til året første seks måneder.

”De, som ikke er mod os, er med os”

Ved årsskiftet 1961/62 blev forholdet mellem parti og befolkning mere pragmatisk. Levnedsmiddelimporten fra Sovjetunionen lettede den kriseagtige forsyningssituation, som i begyndelsen af tresserne havde tvunget statsledelsen til atter at rationere visse levnedsmidler, herunder smør og kød. Selvstændige håndværkere og mindre erhvervsdrivende, som indtil da havde formået at vægre sig mod den ”frivillige” indtræden i produktionsfællesskaberne, opnåede en yderligere galgenfrist. Den anden bølge af afstalinisering, der udgik fra SUKP's 22. partikongres i oktober 1961, fik også indvirkning på det indenrigspolitiske og kulturelle klima i DDR. Stalinbilleder blev taget ned i tavshed, ”Stalin-gaderne” og ”-allerne” fik andre navne, og hans værker blev fjernet fra bibliotekerne. En gruppe byggearbejdere fjernede dernæst hans statue fra den tidligere Stalin-Allee, der nu var blevet navngivet Karl-Marx-Allee. Stalinstadt blev til Eisenhüttenstadt.

I januar 1962 indførte DDR almindelig værnepligt til folkehæren, der var blevet dannet i 1956. På den anden side anerkendte DDR i 1964 som den første stat i østblokken værnepligtsnægtelse af samvittighedsgrunde. Efter SED-medstifter Otto Grotewohls død i 1964 overtog Willi Stoph embedet som ministerpræsident.

Enhedspartiet forsøgte at tilpasse sine herskemetoder til kravene i et stadig mere komplekst industrisamfund. Befolkningen skulle neutraliseres politisk. Talemåden ”De, som ikke er med os, er mod os” blev vendt rundt. Med indføringen af det ”Ny system til planlægning og ledelse” (*Neues ökonomisches System der Planung und Leitung*, NÖSPL) efter SED's 6. partikongres i begyndelsen af 1963 skulle det økonomiske system moderniseres og dets effektivitet øges. Man ville give statsvirksomhederne øget ansvar, gøre bindingerne i planerne mere fleksible, honorere økonomisk tænkning og fremme teknologioverførsel fra forskning og videnskab til

praktisk anvendelse. Den vesttyske avis *Süddeutsche Zeitung* tydeliggjorde i en kommentar den 17. juli 1963 rækkevidden af reformforsøget, idet avisen endog forudså "en tilbagevenden til former for kapitalistisk økonomi". Det kunne der imidlertid ikke være tale om. NÖSLP, der blev fremskynnet af Walter Ulbricht, tjente alene magtstabiliseringen og magtsikringen, efter at den hidtidige økonomiske politik havde ført til krise. Trods indledende resultater skulle den Ny Økonomiske Politik snart støde på begrænsninger. Efter det uventede bortfald af sovjetiske råstof- og kornleverancer åbnede kløften mellem planmål og rådige ressourcer sig atter, hvilket trak nye produktionsefterslæb med sig. Men foreløbig frembragte de økonomiske reformer for en gangs skyld en uventet opbrudsstemning i DDR, fordi de blev ledsaget af en forsigtig politisk åbning.

Statspartiet bestræbte sig tillige på at skabe et nyt forhold til kvinderne. De skulle have mere indflydelse på opbygningen af socialismen. Også holdningen til ungdommen blev nydefineret: "Tillid og ansvar til ungdommen" var overskriften på en omfattende beslutning fra politbureauet fra september 1963. Den forkyndte en opgivelse af de hidtidige principper for ungdomspolitikken og erklærede med en uvant liberalitet: "Det går ikke længere an at affærdige 'ubekvemme' spørgsmål fra unge som besværlige eller som provokationer, da sådanne fremgangsmåder skubber de unge ud i hykleri. Vi har snarere brug for den selvstændige og selvbevidste statsborger med en fast karakter, med et socialistisk verdensbillede, der er tilkæmpet gennem egen tænkning og i opgør med tilbagestående opfattelser og reaktionære ideologier." Det skulle fremover være slut med "formynderi, løftede pegefingre og bureaukratiske bestemmelser". "Man kan ikke tvinge unge mennesker til kulturelle og sportslige arrangementer, som de ikke har lyst til. Det kommer snarere an på at vække og anspore lyst og kærlighed til disse, således at drengene og pigerne i vidt omfang selv organiserer og lever

Willi Stoph (1914-1999), 1964-73 og 1979-89 ministerpræsident, 1973-76 formand for statsrådet og dermed formelt statsoverhoved for DDR. Her i generalsuniform som minister for det Nationale Forsvar i forbindelse med et møde i Folkekammeret i 1958. Stoph er flankeret af Erich Mielke (t.v.), minister for statsikkerhed 1957-89, og Heinz Hoffmann (t.h.), senere general og Stophs efterfølger som forsvarsminister. [18]

deres fritid." Politbureaubeslutningen tydeliggjorde arrogancen i den hidtidige ungdomspolitik, idet den fastslog: "I den seneste tid har der været mange diskussioner om bestemte danseformer, fremkaldt på den ene side af indflydelse fra vestlig ukultur og på den anden side af snæversynede fremgangsmåder over for de unge. Partiets holdning til disse spørgsmål er som hidtil klar og tydelig: Vi betragter dans som et legitimt udtryk for livsglæde og livslyst. Det er vanskeligt for en del mennesker at forstå forskellen mellem et dansearrangement og et politik møde. På et politisk møde bliver politiske spørgsmål behandlet med forstand og lidenskab. Der er det frem for alt hovedet, der er i aktion. Ved et dansearrangement er det lidt anderledes. Der har man ganske vist også sit hoved med, men dér udtrykker man sine følelser og stemninger ikke i første række gennem tale, men gennem bevægelser. Ingen gør sig tanker om at diktere ung-

dommen, at den i dans kun skal udtrykke sine følelser og stemninger i valse- og tangorytmer. Hvilken takt, ungdommen vælger, skal overlades til den: Hovedsagen er, at den forbliver taktfuld!”⁴⁰

FDJ forsøgte at aflægge sit ”gammeldags og kedelige” image. FDJ-formanden Horst Schumann dansede i al offentlighed den indtil da ildesete modedans ”twist”. Kritiske unge lyrikere og sangskrivere som Wolf Biermann, Heinz Kahlau og Armin Müller læste og sang for overfyldte sale. Ved Ungdommens Tysklandsstævne (*Deutschlandtreffen der Jugend*) i maj 1964 i Østberlin åbnede parti- og statsledelsen bommene for 25.000 deltagere fra Forbundsrepublikken og Vestberlin. Ifølge officielle angivelser deltog mere end 500.000 unge fra alle områder af DDR i denne tredages-festival. På talløse kulturarrangementer og beatkoncerter demonstrerede DDR en voksende selvbevidsthed. Berlins Radio sendte for første gang døgnet rundt et særligt ungdomsprogram, der vandt stor genklang, og som under navnet ”DT 64” skulle få en fast sendeplads. Mottoet ”Republikken har brug for alle, alle har brug for republikken” løftede sig velgørende over atmosfæren fra de klassekampsprægede halvtredsere.

Kulturel ”skovrydning”

Det indenrigspolitiske tøjvæjr i DDR skulle allerede i december 1965 få en brat afslutning. Nikita Khrusjtjovs fald i oktober det foregående år var forløberen for det abrupte kurskifte. Med hans efterfølger Leonid Brezjnev, der erklærede afstaliniseringen for afsluttet, vejrede de dogmatiske kræfter overalt i østblokken morgenluft.

For mange i SED-ledelsen var liberaliseringen i DDR allerede gået for vidt. De partisoldater, der ikke vidste, hvad de skulle stille op med den ungdomskultur, der i tresserne blev overtaget fra vesten, samlede sig omkring Ulbricht-

kronprinsen Erich Honecker. For dem underminerede de langhårede beatfans den socialistiske moral. Da tilfælde med "bølleuvasen" i forbindelse med koncerter og dansearrangementer tog til, gjorde dogmatikerne sig klar til at slå igen. Der bød sig en anledning, da der i september og oktober 1965 fandt ungdomsoptøjer sted i Leipzig. Pressen gjorde front mod "hippier", "langhårede", "vanrøgtede" og "lediggængere", og aktioner, hvor skoleelever fik klippet deres lange hår af klassekammerater, blev hilst velkomne af FDJ-ledelsen. I pressen dukkede der paroler op, der angav fysisk arbejde som en hjælp til at finde tilbage til en "normal" levevis.

Men ud fra partiets synspunkt tjente kritikken af den ungdommelige "ukultur" udelukkende som en anledning til, at "høgene" i SED-ledelsen kunne gennemføre et vidtrækkende opgør med kritikken af de bestående forhold, som i de foregående år var blevet højlydt. På det 11. ZK-plenum i december 1965 kritiserede SED de "skadelige tendenser" i film og fjernsynsudsendelser, i teatre og i litteraturen. Hovedslaget blev leveret af Erich Honecker. "Vor DDR er en ren stat. I den er der urokkelige normer for etik og moral, for anstand og gode manerer.", erklærede saarlænderen og fortsatte: "I de seneste måneder er der forekommet nogle tilfælde, der kræver vor særlige opmærksomhed. Enkelte unge har sluttet sig sammen i grupper og har begået kriminelle handlinger; der er forekommet voldtægter og tilfælde af bølleuvasen. Der har været flere tilfælde af alvorlige disciplinære forseelser i skoler og på arbejdet, studenter, der var på høstindsats, har arrangeret drikkegilder i samme stil som de vesttyske, reaktionære studenterkorps. Arbejdsmoralen under indsatsen var ringe hos nogle grupper af studenter." Her bliver ikke blot den "negative indflydelse på befolkningen fra vestfjernsyn og vestradio" tydelig. "Vi er enige med dem, der konstaterer, at årsagerne til disse foreteelser af amoral og af en levevis, der er socialismen fremmed, også kan ses i film, fjernsynsudsendel-

Das Kaninchen bin ich – en af de film som blev trukket ud af distribution efter 11. ZK-plenum i 1965, men næppe på grund af denne appetitlige scene. Filmen portrætterer en karrierebevidst dommer, der er parat til at lade sine afgørelser afhænge af de vinde, der blæser fra stats- og partiledelsen. (Hovedrollerne – på billedet – spilles af Angelika Waller og Alfred Müller, instruktør Kurt Maetzig) [19]

ser, teaterstykker, litterære arbejder og i tidsskrifter hos os. I den senere tid er også antihumanistiske fremstillinger taget til i fjernsynsudsendelser, film og tidsskrifter. Der skildres brutalitet, og den menneskelige adfærd reduceret til seksuelle instinkter.” ”Fremtoningen af den amerikanske amoral og dekadence” bliver, lød det videre fra Honecker, ”ikke åbent imødegået”. Dette gjaldt især radiostationen ”DT 64”, der ”ensidigt [har] propaganderet for beat-musikken”. Som særligt skadelige nævnte Honecker filmene *Das Kaninchen bin ich* og *Denk bloß nicht, ich heule*, teaterstykket *Der Bau* samt romanerne *Sternschnuppenwünsche* og *Rummelplatz* af Werner Bräunig. Wolf Biermann var udsat for de heftigste anklager. Honecker bebrejdede digteren: ”Med sine kyniske vers skrevet fra fjendtlige positioner forråder Biermann ikke kun den stat, der har gjort en højt kvalificeret uddannelse mulig for ham, men også livet og døden for hans far, der blev myrdet af fascisterne.” Stefan Heyms værk *Der Tag X*, en tolkning af begivenhederne i Berlin den 17. juli 1953, der helt og holdent bakker DDR op, beskyldte Honecker

for at være en ”fuldstændig forkert fremstilling” af opstanden. Honecker var især ophidset over Heyms tese, at forfattere og videnskabsfolk var særligt kaldede til at lede det ny samfund. Stadig over tyve år senere gentog han igen og igen den af ham dengang forkyndte doktrin, at det kun var den af det marxistisk-leninistiske parti ledede arbejderklasse, der bevidst kunne bygge socialismen op. De intellektuelles, videnskabens såvel som kulturens og kunstens rolle var i denne forbindelse sekundær.⁴¹

Med det 11. plenum blev endvidere reformerne af det økonomiske system tilbagekaldt inden for mange områder og DDR's økonomi atter og i forøget omfang underlagt Sovjetunionens interesser. Den fornyede ideologisering og den dermed forbundne kulturelle ”skovrydning” lammede det kulturelle liv i DDR. SED gav kunstnere, herunder Wolf Biermann allerede fra november 1965, forbud mod at optræde og trak de kritiserede bøger og film ud af distribution.

Moderniseringsbestræbelser

Ikke desto mindre var hele perioden i tresserne præget af forsøget på at frigøre den ”teknisk-videnskabelige revolutions” produktivkræfter og på at gøre dem gavnlige i samfundet og frem for alt i økonomien. I 1965 kom der endnu en reform af uddannelsesvæsenet. Børnehaveklasse, den tiårige folkeskole samt en toårig gymnasieskole, ingeniør- og fagskoler samt tilbud om uddannelse og videreuddannelse til voksne skulle garantere alle borgere ret til uddannelse, og en reform af universiteterne skulle øge praktik i relation til forskning og undervisning. Der skabtes en struktur for den polytekniske undervisning, ”hvis grundtræk blev bevaret frem til slutningen af 80'erne. I grundskolens ti klasser og i gymnasiets to, altså på klassetrinene 1 til 12, blev den polytekniske undervisning inddelt i tre trin: Klasse 1 til 6 undervisning i manuelt